
“GREŠ ZA TO IDEJO, ZA TO GIBANJE.
DA SE NEKAJ LE KONČNO ZGODI.”

Ljubljanski politični grafiti kot odsev
aktualnih družbenih dogajanj

Tjaša Zidarič

21

IZVLEČEK

Avtorica v prispevku obravnava ljubljanske politične grafito, ki so v etnološkem oziroma kulturno antropološkem smislu zanimivi predvsem kot odsev aktualnih družbenih dogajanj. Predstavlja analize zbranih grafitov z raznovrstno družbeno-politično vsebino, pri čemer ugotavlja njihove vsebinske in oblikovne značilnosti ter povezavo z aktualnimi družbenimi dogajaji. Grafito pojasnjuje tudi v odnosu do ideoloških ciljev nekaterih subpolitičnih oziroma aktivističnih skupin, ki se prek grafitov kot medija za intervencijo in komunikacijo v javnem prostoru zavzamejo za različne družbene spremembe. Predstavi tudi pričevanja treh pripadnikov subpolitičnih oziroma aktivističnih skupin, ki svojo siceršnjo dejavnost v skupinah dopolnjujejo tudi s pisanjem grafitov. S tem na konkretnih primerih ponudi odgovor na to, kakšne so značilnosti ter kakšno bistvo tovrstne produkcije.

Ključne besede: politični grafiti, subpolitike, aktivizem, javni prostor, urbana kultura, Ljubljana

ABSTRACT

The article addresses political graffiti of Ljubljana, which are interesting in an ethnological or cultural anthropological sense, in particular as a reflection of current social issues. It presents an analysis of collected graffiti with diverse social and political contents and describes their characteristics in terms of contents and forms, as well as their connections with current social issues. It also explains the graffiti in relation to the ideological goals of subpolitical or activist groups, who advance social change by means of graffiti as a medium for intervention and communication. The article also presents interviews with three members of subpolitical or activist groups, who also write political graffiti as a part of their activity in these groups. With this concrete examples the author describes the characteristics and essence of such production.

Keywords: political graffiti, subpolitics, activism, public space, urban culture, Ljubljana

Uvod

Grafiti predstavljajo pojav, brez katerega si v sedanosti urbano okolje lahko le stežka zamišljamo. Kot navaja Kovač, mestu brez porisanih sten umanjka ključen identitetni element, ki ga kot takšnega dokončno definira in mu podari pridih urbanosti. Še več, lahko bi trdili, da prav prisotnost grafitov v

mestih konsolidira utrip urbanosti, saj je tako najlaže začititi prisotnost različnih subkultur pa tudi organizacij, strank, najrazličnejših skupin in združenj, pobud kot tudi posameznikov, ki svojo manifestacijo udejanjajo prav na mestnih zidovih (Kovač 2008: 274). V zvezi z urbanim prostorom je tako zanimiv proces njegove družbene konstrukcije v smislu manevrskega prostora za intervencije prebivalcev, ki se prek grafitov zavzamejo za različne družbene spremembe. Ko razmišljamo o grafitih, namreč ne moremo mimo razmisleka o mestu, o življenju v mestu, o jeziku ali identiteti mesta (Velikonja 2004: 129). Kot navaja Šterk, zaščitnik zasebne lastnine, branik reda – zid – nase sprejema protest, psovko, iskanja in vse mogoče politične, seksualne in socialne strasti. Beseda, napisana z roko, narisana z velikimi črkami, pusti močnejši vtis kot kateri koli plakat. Če je še oživljena s čustvi ali z besom geste, zlomi vse pregrade, postane termometer družbenega življenja (Šterk 2008: 322). Grafiti nam tako z mestnih ulic spregovorijo tudi o aktualnih dogajanjih v družbi in so, kot navaja Baltić, pogosto tista spregledana ali zamolčana pika na i marsikatero javne razprave, tisti vprašaj, postavljen na mesto, kjer sicer postavljamo piko (Baltić 2008: 307).

Osnovo za pričujočo razpravo predstavlja terenska raziskava, ki sem jo izvedla v Ljubljani in je obsegala fotografiranje ljubljanskih političnih grafitov, intervjuje s tremi pripadniki subpolitičnih¹ oziroma aktivističnih skupin, ki takšne grafite pišejo, in pa analizo in interpretacijo zbranega gradiva v navezavi na obstoječo literaturo in internetne vire v zvezi s tematiko. V razpravi bom predstavila analize okoli 120 grafitov² z raznovrstno družbeno-politično vsebino, ki sem jih glede na tematiko razvrstila po najznačilnejših tematskih sklopih, ki so v Ljubljani trenutno prisotni. Zbrane grafite bom vsebinsko pojasnila tudi v odnosu do aktualnih družbenih dogodkov, kot jih je mogoče razbrati z zidov v mestu, ter v odnosu do ideoloških ciljev različnih subkulturnih, subpolitičnih ali drugih skupin, ki so s pisanjem trenutno najbolj dejavne. Obenem bo analiza vključevala tudi nekatere jezikovne ter oblikovne značilnosti zbranih grafitov in pa kako so bili nekateri izmed njih prečrtani, izbrisani ali dopolnjeni, pri čemer se kažejo tudi ideološka nasprotja, ki so prisotna med posameznimi skupinami. Predstavila bom tudi pričevanja treh pripadnikov aktivističnih oziroma subpolitičnih skupin, ki svojo siceršnjo dejavnost v skupinah dopolnjujejo tudi s pisanjem grafitov. S tem bom na podlagi konkretnih primerov dodatno osvetlila pojav političnih grafitov kot medija in ponudila tudi odgovor na to, kakšno je bistvo tovrstne produkcije.

Politični grafiti kot medij intervencije in komunikacije v javnem prostoru

Za grafite je značilna ilegalna pojavnost v javnem prostoru. V zvezi s tem je zanimiv t. i. prostorski preobrat, po katerem gre za pojmovanje prostora kot

¹ Tomc subpolitike opredeli kot tista gibanja, ki v odnosu do dominantnega sveta razvijajo svoje lastne oblike prepričanja in delovanja; za razliko od subkultur, ki oblikujejo lastne oblike ustvarjanja in stila, in kontrakultur, ki skušajo ta dva vidika združiti (Tomc 1989: 8).

² Fotografije vseh grafitov, ki jih navajam v pričujočem članku, so dostopne v Dokumentaciji SEM.

konstrukta človeških dejavnosti in zamisli (Muršič 2006: 48–49). Pri razmišljanju o prostoru tako vstopa v ospredje proces njegove družbene konstrukcije (Muršič 2006: 51). V tem smislu javni prostor v sedanosti vse bolj predstavlja manevrski prostor za intervencije radikalnih urbanih politik in socialnih gibanj, ki se tukaj zavzamejo za različne družbene spremembe (Lehrer 2007: 216). Kot navaja Mikolova, grafiti zanikajo pojem zasebnega urbanega prostora – prostor oblikujejo po svoje in vselej, ko vzpostavljajo komunikacijo s krajem, v katerega so umeščeni, vzpostavljajo že tudi komunikacijo z mrežo posameznikov, ki sodelujejo v tem procesu (Mikola 2008: 199). Sama percepcija grafitov kot prispevka k celostni identiteti mesta je lahko za določene posameznike sporna, vendar neizpodbitna in če že nič drugega, vsaj očitna ter prav tako del mesta kot vsak drug še tako čaščen objekt ali spomenik (Kovač 2008: 274).

Kot navaja Kropcejeva, je za grafite značilna usmerjenost proti dominantnim tokovom, tako v političnem in družbenem kot v kulturnem in estetskem pogledu (Kropcej 2008: 255). Tudi Velikonjeva grafit opredeljuje kot sporočilo, ki je v temeljnem nasprotju z dominantnimi diskurzi, ki obstajajo v družbi; v idejni, ideološki in tudi estetski opoziciji do obstoječega, kakršnega koli (Velikonja 2008: 109). Baltić pa trdi, da če na grafite gledamo kot na poseben dodatek javnim diskurzom, lahko rečemo, da je ta sfera ena najbolj demokratičnih in inkluzivnih. Vsakdo ima namreč dostop do nje, vsakdo lahko k njej kaj prispeva (Baltić 2008: 307–308). Vseeno pa je tradicija apriorne nesprejemljivosti grafitov še vedno močnejša od prepoznavanja njihove sporočilnosti ali estetike. Cenzuro gotovo povzroča pogled na pisanje grafitov kot barbarski izraz 'nižjih ravni', nato pa njihova za sistem destruktivna politična vsebina (Velikonja 2004: 124–125).

Posebno vrsto grafitov predstavljajo politični grafiti³ v obliki komentarjev in opazk, ki jih Kovač opredeli kot tiste “špricarije”, prek katerih poteka najaktivnejši odpor zoper obstoječi sistem z najvišjo stopnjo subverzivnosti. Pri tovrstnih grafitih je estetska funkcija napisa na zid v ozadju (oziroma je sploh ni), fokus in sama smiselnost takšnega početja pa se premestita na sporočilnost; torej vsebina nad formo (Kovač 2008: 275). Kot navaja Šterk, gre za “tekstovne” grafite, ki predstavljajo svojevrstna opozorilna “usta mesta”: nasmejejo nas, nas opominjajo, jezijo in opozarjajo. So incidenti v prostoru ulice; intervenirajo, da bi prečistili zavest zaspanih pripadnikov skupnosti (Šterk 2008: 329–331). Gre torej za vrsto grafitov, ki najbolje odseva družbeno-politično situacijo v mestu in ki se je zaradi družbeno kritičnih vsebin najizrazitejše drži negativna konotacija. V skladu s tem jih Kropcejeva opredeli kot grafite, ki jim širša javnost večinoma reče “zmazki” ali “čačke”, o njihovih piscih pa velikokrat govori kot o “vandalih”, “razbijačih”, “objestnejih” ali “skrajnejih” (Kropcej 2008: 255). V članku bo torej govora o specifični vrsti “špricarij” z vsebino, ki se nanaša na aktualna družbeno-politična dogajanja.

---

³ Politični grafiti se po vsebini in tudi po formi bistveno razlikujejo od t. i. subkulturnih oz. umetniških grafitov, ki nastajajo kot produkt grafitarske subkulture in pri katerih je poudarek predvsem na estetski vrednosti grafita (glej tudi Zidarič 2011: 139–161).

Govorica ljubljanskih ulic

V nadaljevanju bom predstavila analize okoli 120 grafitov z raznovrstno družbeno-politično tematiko, ki sem jih na ljubljanskih ulicah fotografirala v časovnem obdobju od začetka marca do konca aprila 2012.⁴ Zbrane grafite bom vsebinsko pojasnila tudi v obliki navezave na aktualna družbeno-politična dogajanja in navezave na ideološke cilje subpolitičnih oz. aktivističnih skupin, ki jih bom predstavila prek nekaterih internetnih virov. Vsi grafiti so aktualni in se tematsko v večini navezujejo na sedanost. Poglejmo si, kakšne grafite lahko opazujemo na ljubljanskih ulicah, katere so tematike, ki so v Ljubljani trenutno najbolj prisotne in katere skupine so s pisanjem najbolj dejavne.

24

Na ljubljanskih ulicah so prisotni mnogi grafiti, ki se nanašajo na *globalno finančno gospodarsko krizo in s strani vlade predlagane varčevalne ukrepe*, aktualno družbeno-politično tematiko, ki je v sedanosti še posebej prisotna. Tovrstni grafiti največkrat nastajajo kot produkt različnih anarhističnih skupin in sorodnih iniciativ s političnim prepričanjem, kot ga lahko povzamem po članku neznanega avtorja s spletne strani Federacije za anarhistično organiziranje⁵: “Varčevalni ukrepi, ki jih je razglasila slovenska vlada – med njimi pravica do izobraževanja in porodniškega dopusta, nadomestila za brezposelnost in dostopa do zdravstvene oskrbe – predstavljajo del enotne strategije globalne politično-ekonomske elite⁶, ki je najprej s svojim slepim zasledovanjem interesov kapitala krizo povzročila, sedaj pa jo jemlje kot priložnost za izničenje pravic, ki so bile priborjene v preteklih delavskih bojih. Aktualna kriza je povsem običajen strukturni element kapitalizma. Odkriti procesi razlaščenja, produkcije nove revščine, krlenje socialnih in delavskih pravic, privatizacije skupnega, ki v pogojih krize dosegajo ogromne razsežnosti, predstavljajo zgolj intenziviranje in pospešitev siceršnjih procesov”. Inicijativo s sorodnimi cilji predstavlja Gibanje #150, ki prav tako vzpostavlja nove javne prostore upiranja diktatom finančnega kapitalizma in gradnjo alternative predstavniki politiki (<http://www.njetwork.org/Ziva-demokracija-razprava-in>): “V četrtek smo absolutno zavrnilo varčevalne ukrepe. Z zasedbo cest in odprtjem skupnega prostora za mnogotere izraze smo povedali, da se o politikah zategovanja pasov ne pogovarja in ne išče kompromisov. Le absolutna zavrnitev diktatov finančnih trgov odpira pot za dostojanstveno življenje vseh” (<http://www.njetwork.org/Refleksijska-skupscina-150-po>). Tovrstno sporočilnost lahko opazujemo pri mnogih grafutih z ljubljanskih ulic, ki se nanašajo na samo krizo: **Vaša kriza naši**

⁴ Dokumentiranje grafitov je potekalo po preprostem principu – prekolesariti čim večji del Ljubljane in ob tem fotografirati čim večje število grafitov. V smislu zemljepisne disperzije je število grafitov največje v samem centru Ljubljane, pojavljajo pa se tudi v vseh ostalih predelih (Bežigrad, Vič, Moste itd.), ki sem jih prav tako zajela v raziskavo.

⁵ Federacija za anarhistično organiziranje je organizacija, ki na podlagi načel avtonomije in federalizma združuje avtonomne (lokalne/regionalne) skupine, posameznike in posameznice. Njeno organiziranje in delovanje temelji na anarhističnih idejah in principih. Združujejo se po načelih avtonomije posameznika in skupin, horizontalnosti, neavtoritarnosti in direktne demokracije (http://www.a-federacija.org/o_federaciji/).

⁶ V Evropi je glavna zastopnica te elite “trojka” – Evropska komisija, Mednarodni denarni sklad in Evropska centralna banka. Pomembno ideološko oporišče je tudi Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (<http://www.a-federacija.org/2012/04/15/onkraj-preteklosti-za-nove-pravice-za-socialno-revolucijo/>).

računi in Vaša kriza naše plače; banke: **Dokapitalizirajmo ljudi, ne bank** in **Tanke nad banke** s pripisom #150 in varčevalne ukrepe: **Varčevanje? Račun izstavite bogatim**. K protestu oziroma k uporabi nas pozivata grafit **Ne reformam kapitalizma! Za socialno revolucijo! Vsi na ceste!** s pripisom M31⁷ in grafit **Vsi pred borzo**. Podobno sporočilo nam posreduje tudi grafit **Ekspropriacija** z obkroženim A. Na ljubljanskih ulicah so pogosti grafiti, ki pozivajo k participaciji na omenjenem protestu proti varčevalnim ukrepom: **19. 4. Varčevalni ukrepi prazni žepi; 19. 4. Nič imam in tok vam dam; 19. 4. Dovolj; 19. 4. Absolutno zavračamo varčevanje ter 19. 4. Dovolj varčevanja Miklošičev park 18h**, pri čemer gre predvsem za način obveščanja po tem specifičnem mediju. Podobno tematiko lahko razberemo tudi iz nalepk **Stop evikcijam, odpišite dolgove** in **Zagotovljen dohodek za vse!**; s pripisom www.150.si in njetwork.org, ki predstavljata spletna naslova prej omenjenih subpolitičnih iniciativ, ki varčevalne ukrepe absolutno zavračajo.

Grafita, ki se nanašata na globalno finančno gospodarsko krizo in varčevalne ukrepe. Rimska in Trubarjeva, marec 2012 (foto: Tjaša Zidarič)

V Ljubljani so prisotni tudi mnogi tematsko sorodni grafiti,⁸ ki se nanašajo na *kritiko kapitalizma*. Grafiti, kot so: **Smrt kapitalizmu, svoboda svetu** z rdečo zvezdo, kot simbolom prejšnjega sistema; **Smrt zlorabi moči in neenakosti smrt moči kapitala; Kapitalizem bo padel; Capitalism you are driving me crazy; Smrt kapitalizmu, svoboda narodom; Razlastimo kapitaliste** ter duhovita grafita **Smrt na lizing** in **Gospod natakarkar, še en viski prosim, kapitalizem nam je vsem v pogubo!** vsi izražajo nestrinjanje z obstoječo kapitalistično državno ureditvijo. K borbi za pravičnejšo družbeno ureditev oziroma k uporabi nas pozivata tudi grafita **Brez upora ni obstoja!** in **Raise your voice against conform capitalist society**. Protikapitalistično sporočilnost lahko opazujemo tudi pri napisu **Capitalism**, ki slogovno spominja na napis Coca-Cola, in pa grafitu **Amerika**, pri katerem posamezne črke predstavljajo simbole zahodnjaškega potrošniškega načina življenja. Zanimiv je tudi zgovoren grafit **Euro**, pri katerem

⁷ Kratica M31 se nanaša na 31. marec – evropski dan akcije proti kapitalizmu (<http://www.a-federacija.org/2012/03/21/m3-evropski-dan-akcije-proti-kapitalizmu/>).

⁸ Posamezni grafiti lahko tematsko sovpadajo z več ideološko sorodnimi vsebinskimi sklopi (npr. anarhistični grafit, ki izraža kritiko kapitalizma, kritiko vlade ali celo feministično tematiko).

imata črki E in O podobo ročnih lisic. Kot zadnjega v skupini naj postavim grafit **Iščem družbo za pisanje protikapitalističnih grafitov**, ki v duhoviti obliki prav tako izraža kritiko kapitalističnega sistema.

26

Oblikovno zanimiva šablonska grafita, ki v simbolnem smislu izražata kritiko kapitalizma. Petkovškovo nabrežje, marec 2012, in Metelkova, april 2012 (foto: Tjaša Zidarič)

Tudi primerov grafitov s splošnejšimi *anarhističnimi vsebinami* je v Ljubljani relativno veliko. Gre za grafite različnih subpolitičnih skupin, katerih delovanje in ideologije temeljijo na anarhističnih idejah in ciljih. Z izrazom anarhizem v najbolj splošnem smislu opisujemo socialno-ekonomsko politično teorijo in prakso, katere cilj je doseči anarhijo – stanje brez vladarja. Anarhizem cilja na vzpostavitev družbe, ki bi temeljila na pravici, enakosti in bratstvu in v kateri bi bila odpravljena vsa sredstva državne in družbene prisile. Kot tak nasprotuje vsem oblikam hierarhije, izkoriščanja in avtoritete ter s tem njihovim glavnim oblikam – državi in kapitalizmu (Vodovnik 2010: 18). Ali kot navajajo na spletni strani Federacije za anarhistično organiziranje: “Naša solidarnost mora postati praksa. In edina praksa, ki v tako zaostrenih pogojih v resnici šteje, je tista, ki si je sposobna zamisliti radikalno drugačen svet, v katerem bo nori ples kapitala, permanentne vojne in razlaščenja ustavljen in v katerem bo izhodišče naša kolektivna zmožnost, da na principih enakosti, dostojanstva in avtonomije oblikujemo vse vidike družbenega življenja” (<http://www.a-federacija.org/2012/04/15/onkraj-preteklosti-za-nove-pravice-za-socialno-revolucijo/>). Anarhistične vsebine izražajo grafiti, kot so: **Kolektivizacija vsega; Kdor se je bedo, žanje bes!; Ustavimo zatiranje sindikalizma! in Direktna akcija proti kapitalu in izkoriščanju!**, vsi s pripisano obkroženo črko A. Svobodoljubno tematiko izražata tudi grafita **Smrt revščini lakoti vojni in sprenevedanju svoboda ljudem** in **Največji sovražnik svobode je zadovoljen suženj**, ki se v kompleksnejšem pomenskem smislu nanaša tudi na kritiko pasivnega posameznika. Na ljubljanskih ulicah lahko opazujemo tudi nalepke, ki izražajo podobne vsebine: **Svoboda ne potrebuje stranke! Volitve so farsa, vsi na ulice!; Ni važno koga voliš, vedno ti nekdo vlada! in Izberi svobodo, ne stranke!**, vse s pripisom a-federacija.org.

Grafit in nalepka izražata svobodoljubno tematiko, ki se najverjetneje navdihuje pri anarhističnih idejah in principih. Šubičeva in Kríževniška, april 2012 (foto: Tjaša Zidarič)

Na ljubljanskih ulicah so prisotni tudi mnogi grafiti, ki izražajo *kritiko oblasti, vlade in posameznikov iz sveta politike*. Splošno kritiko oblasti in vlade lahko opazujemo pri grafitih: **Delete elite; When none obey none have the power; Vladajoči in vladani; Enjoy the rules**; grafitu s slovnično napako **Spreme delamo ljudje, ne vlada**; grafitih **Tolerate freedom!!!** in **Protestiram!** ter duhovitemu grafitu **Dalj, ko vladate, slabše je in lepše zgledate**. Na tematiko se nanaša tudi nekaj simboličnih šablonskih grafitov, kot so figura razmišljujoče opice s pripisom **Na kaj mislijo voditelji?**; figura oblastnika, ki maha s pendrekom, s pripisom **Ne sprašuj oblasti**, ter figura voditelja-govornika, ki z dvignjenimi rokami kriči **Jebite se!** Zbrala sem tudi nekaj grafitov, ki se nanašajo na volitve: **Ne meči si volitev v oči z obkroženim A**; starejši grafit **Če bi volitve kaj spremenile, bi bile ilegalne!** [LDS = SDS]; grafit **Ne volim, torej sem!** in pa grafit **Volijo samo voli!** Kar zadeva kritiko posameznikov iz sveta politike, je glede na to, da se je pred kratkim menjala vlada, tarča raznovrstnih kritik predvsem in skoraj izključno premier Janez Janša. Šablonski grafit z njegovo podobo z dodanimi Hitlerjevimi brki je mogoče opaziti na mnogih lokacijah v Ljubljani. Podobno kritiko predstavlja tudi Janšev portret s pripisom **A ni blo enkrat dost**. Duhovita sta grafita **Se ti je zjanšal** in v naslednji ulici **Se nam bo zjanšal** – torej 'Se ti/nam je/bo zmešalo', najverjetneje kar zaradi Janševe vlade. Manj jasna je sporočilnost starejšega grafita **Janša is gej, Janša is ok!** Na Aškerčevi ulici pa sem zasledila tudi starejši grafit, ki se nanaša na čas vlade LDS: **Trip = hudo, LDS = hušje**.

Zgovorni šablonski grafiti, ki se (simbolično) nanašajo na kritiko oblasti, vlade in posameznika iz sveta politike. Za čreslom, marec 2012, ter Mala ulica in Reber, april 2012 (foto: Tjaša Zidarič)

Nerazveseljivo je dejstvo, da je v Ljubljani prisotnih veliko *nacionalističnih grafitov*. Gre za grafite skupine 'Tukaj je Slovenija', ki pod pretvezo "kulturnega društva, ki želi povečati domoljubje v Sloveniji ter ohraniti kulturno dediščino" (<http://www.tu-je.si/>), s svojimi slogani širi rasizem in ksenofobijo. Društvo ima tudi internetno stran, na kateri svoje početje opravičujejo z dvomljivimi predpostavkami, da gre za "sodoben evropski trend in to je večje zavedanje mladine avtohtonih narodov, da je ogrožena identiteta evropskih narodov in celo njihov obstoj ter nasploh evropska kultura in civilizacija zaradi posledic globalizacije. /.../ Tako se globalizacija sveta v enoten svetovni trg v primeru Evrope kaže skozi vedno večje migracije in multikulturnost, kar pa je za raznolikost in nasploh obstoj evropskih narodov pogubno" (<http://www.tu-je.si/>). Gre torej za prikrit način promoviranja nestrpnosti do drugih etničnih skupin, tudi v obliki neizvirnih grafitov, kot sta **Tukaj je Slovenija!** in **Tu-je.si** ali pa **100% ponosen, 100% Slovenec** (pod katerega je nekdo pripisal **100% antifašist**). Te grafite pa vse bolj nadomeščajo novejši grafiti skupine Avtonomni nacionalisti, ki je prav tako izrazito obremenjena z rasnimi predsodki. In njihovi cilji: "Vzpostaviti se mora narodno zavedanje o naravnih pojmih, ki rasno mešanje prepoveduje ter promotivirati dejavnosti za ohranjanje naše skupne dediščine..." Na svoji spletni strani posredujejo tudi vzorce nalepk – "Natisnite, lepите, širite dobro besedo in zdrav nacionalizem" – s slogani, ki se navdihujejo pri skrajni nacistični rasni ideologiji, kot sta na primer: "Ustavimo imigracijo, dokler še ni prepozno" – s sliko opice, ki prihaja iz Afrike proti Evropi in pa "Stop homoseksualnosti! Ohranimo zdrave slovenske vrednote", pri čemer gre poleg rasne in narodnostne nestrpnosti tudi za nestrpnost do istospolno usmerjenih. Da je mera polna, skupina na svoji spletni strani posreduje celo vzorce šablon za grafite z nacionalističnimi slogani pospremljene z navodili za izdelavo: "AnSi smo vam pripravili kratek opis kako se izdelava šablona. Namen tega opisa je prikazati, da lahko praktično zastoj vsak naredi svojo šablono, katero potem uporablja za sprejanje *primernih* grafitov /.../ Tako, sedaj je vse kar vam še ostane, da greste ponoči na ulice, ter širite dobro besedo" (<http://anslovenije.blogspot.com>). Dva primera širjenja te "dobre besede" izdelana s pomočjo taistih šablon sem zasledila tudi v Ljubljani za Bežigradom. Grafiti so tako z vsebinskega kot tudi z oblikovnega vidika preprosti in nezanimivi, saj gre v večini primerov zgolj za ime skupine ali pa neizviren slogan, ki je ponavadi pospremljen še s simbolom in/ali začetnicami skupine: **Slovenijo Slovincem; Stop imigraciji!** ter (prečrtan) **Svoboda nacionalistom**, vsi s pripisanim nacističnim keltskim križem⁹ ter začetnicami skupine **AnSi**. Nacionalistične vsebine posredujejo tudi grafiti: **Podpri avtonomne nacionaliste** s (prečrtanim) nacističnim keltskim križem in naslovom njihove spletne strani (h kateremu je nekdo pripisal **Še ena nacuharska fora**); **Stop belemu genocidu; Slovenci združimo se ter Anti Romi**, prav tako vsi s pripisanim nacističnim keltskim križem. Edini grafit z nacionalistično vsebino, ki se ne nanaša na ti dve skupini, sem zasledila v Štepanjskem naselju, kjer je nekdo napisal **Lublana je bulana s čefurji je usrana**. V zvezi s to skupino grafitov velja poudariti dejstvo, da gre v tovrstnih primerih za sporočilnost, ki ima lahko izrazito negativne posledice, saj to vrsto grafitov lahko razumemo kot odkrit primer

⁹ Nacistični keltski križ se od pravega keltskega križa razlikuje po tem, da ima spodnji krak simetrično prikrajan. Njegova raba je značilna za mnoga nacionalistična gibanja po svetu. Na ljubljanskih ulicah se v obliki prekrizane črke O pojavlja kot simbol nacionalističnih skupin in tudi navijaških grafitov (Kropej 2007: 21).

sovražnega govora in celo poziv k nasilju. Zato je relativno veliko nacionalističnih grafitov popravljenih, prečrtanih ali v celoti prebarvanih, pri čemer pobuda za to največkrat izhaja iz civilne iniciative. V večini primerov gre za anarhistične politične skupine, ki na ta način izražajo nestrinjanje z njihovo politiko. Pobuda za brisanje pa lahko izhaja tudi s strani stanovalcev, ki jih nacionalistična gesla na fasadi motijo.

Nepopolno prebarvana grafita skupine Avtonomnih nacionalistov, ki se navdihuje pri skrajni nacistični rasni ideologiji. Poljanski nasip in Hrvatski trg, april 2012 (foto: Tjaša Zidarič)

Kot protiutež prejšnji skupini je v Ljubljani mogoče zaslediti tudi relativno veliko *antifašističnih in antinacističnih grafitov*. Pogosti so napisi **Anti-fa**, ki jih velikokrat srečamo tudi ob prečrtanem nacionalističnem grafitu. Anti-fa predstavlja eno izmed anarhističnih političnih skupin z radikalnimi političnimi cilji, kot jih navajajo tudi na spletu: “Naše glavne aktivnosti so promoviranje idej antifašizma, informiranje javnosti o delovanju (neo)fašističnih skupin in vzpostavljanje novih praks antifašistične borbe. /.../ Borba proti fašizmu v vseh njegovih oblikah pa pomeni tudi borbo proti kapitalizmu. Ta je namreč glavni vzrok ustvarjanja in povečevanja socialnih razlik med ljudmi, iz katerih izvirajo frustracije, ki napajajo fašizem. /.../ Potrebno se je boriti proti kakršni koli diskriminaciji: antifašistična akcija ostro nasprotuje slehernemu rasizmu, seksizmu, homofobiji in nacionalizmu” (<http://antifa1107.wordpress.com/about/>). Antifašistično oziroma antinacistično sporočilnost lahko razberemo tudi iz grafitov: **Vsak mrtev fašist je dober fašist** z obkroženim A; **Smrt fašizmu!**; **Good night white pride**; (prečrtan) **Nazis raus**; **Tukaj ni prostora za fašizem** z zvezdama; grafitu **Nacije na roštilj!** in grafitu **Naci fak OF**, pri katerem je kratica OF upodobljena kot simbol Osvobodilne fronte iz druge svetovne vojne.

Grafita, ki posredujeta antifašistične oziroma antinacistične vsebine. Petkovškovo nabrežje, marec 2012, in Neubergerjeva, april 2012 (foto: Tjaša Zidarič)

Na ljubljanskih ulicah so prisotni tudi grafiti, ki problematizirajo *reforme visokega šolstva*. Leta 2007 je predlog Zakona o visokem šolstvu, ki je predvideval privatizacijo visokošolskih institucij, vpeljavo šolnin, komercializacijo znanja in omejitev akademske svobode, aktiviral študentke in študente, ki so se zbrali okoli gibanja 'Avtonomna tribuna'. Že takrat je avtonomno organiziranim študentom in študentkam z direktnimi akcijami uspelo preprečiti sprejem zakona. Leta 2011 je nastala nova iniciativa, ki je pod imenom 'Mi smo univerza' združila številne skupine v boju za avtonomen, kvaliteten in brezplačno dostopen univerzitetni prostor. Naj na kratko povzamem njihove cilje: "Ne trpimo okostenele institucije, ki pod pretvezo prilagajanja trgu jemlje avtonomijo profesorjem, jih preko negotovih pogojev dela izkorišča, kompetentne in študentom zavezane pedagoge pa meče na stranski tir ter financira le programe, ki ustrezajo kapitalističnim elitam. Ne trpimo univerzitetnega javnega prostora, ki je podvržen komercializaciji in se s šolninami na čedalje več ravneh zapira. Ne trpimo, da je izobraževanje podvrženo profitni logiki, saj znanje ni blago, ampak mehanizem opolnomočenja!" (<http://avtonomnatribuna.blogspot.com/>). Kar nekaj po videzu sodeč starejših grafitov izraža kritiko predloga za uvedbo šolnin v Sloveniji iz leta 2007: **Hočemo znanje, ne šolnin!; Šolnine? Ne hvala! in grafit Vlada! Obnašate se kakor da nikoli niste študirali!** Za podobno tematiko gre tudi pri grafitih, ki se nanašajo na zasedbo Filozofske fakultete kot aktualno akcijo prej omenjenih aktivistov gibanja 'Mi smo univerza': **Mi smo univerza; Vsi na Filofaks! 22.11. ob 16h ter S spalko nad šolnine 23.11. ob 12h**, pri čemer gre zopet za način obveščanja prek medija grafitov.

Grafiti, ki problematizirata predvidene reforme visokega šolstva. Slovenska, marec 2012, in Rimska, april 2012 (foto: Tjaša Zidarič)

V Ljubljani so močno prisotni tudi *grafiti z gejevsko, lezbično in feministično tematiko*, ki se vsi nanašajo na boj za enakopravnost in pravice istospolnih partnerjev oziroma na boj za enakopravnost žensk nasploh. Trenutno se največ grafitov s tovrstno tematiko nanaša na referendumsko glasovanje o Družinskem zakoniku 25. marca 2012. Le-ta bi v skladu s sodobnim mednarodnopравnim kontekstom upošteval pravice istospolno usmerjenih oseb, predvsem v smislu izenačevanja njihovih družinskih pravic s heterospolnimi pari. Grafiti, kot so: **ZA enakost; ZA nas; ZA vse; ZA družinski zakonik in ZA trimo diskriminacijo** (pri čemer je ZA v vseh primerih v rdeči barvi), so vsi tematsko vezani na padli

referendum in problematizirajo diskriminacijo istospolno usmerjenih, ki je v Sloveniji še vedno močno prisotna. Sama podoba grafitov tudi poziva h glasovanju ZA prej omenjeni zakon.¹⁰ V skladu s tem so mnogi grafiti že prečrtani s pripisom PROTI. V Ljubljani so prisotni tudi mnogi drugi grafiti, ki se nanašajo na pravice istospolno usmerjenih: **My mother is gay** s pripisom **Fight transphobia**; **Lezbijka = moja punca**; **Go queer pro homo** ter grafit **Who cares!** in **Come out!**, oba s pripisanim ♀♀. Podobno sporočilnost nam posredujejo trije grafiti s Trubarjeve: **Mato + sosed**; **Jurč'k + Martin** in **Andrej + ...**, pri čemer je pri zadnjem grafitu gejevska tematika nekoga tako iritirala, da je manjkajoče ime izklesal iz stene. Podobno tematiko lahko razberemo iz grafit **Renata ljubi Vesno**. Zgovoren je tudi poetičen grafit **Are you a girl? Black punk lesbian beautiful? Who cares!** Kako je v Ljubljani stopnja tolerance do istospolno usmerjenih še vedno nizka, lahko opazujemo pri izrazito homofobnem odgovoru na grafit **ZA ljubezen** na Prulah, ki ga je nekdo prečrtal ter zraven dopisal **Ubij pedra**.

Grafiti, ki se nanašata na boj za enakopravnost in pravice istospolnih partnerjev.
Mestni trg in Trubarjeva, april 2012 (foto: Tjaša Zidarič)

Na ljubljanskih ulicah je mogoče opaziti tudi nekaj grafitov s feministično tematiko, ki nastajajo kot produkt prizadevanj za enakopravnost žensk: **Ponosna feministka!** (s pripisanim sovražnim odgovorom **Crazy whore!**); **Ker nismo blago!** s figuro ženske z dvignjeno pestjo; **Ženske v boj!**; **Ženske uprite se!**; **Dan žena ni dovolj!** ter lep šablonski grafit **Delavke na cesti** v obliki opozorilnega prometnega znaka, ki predstavlja poziv k demonstracijam in obenem problematizira brezposelnost žensk. V zvezi s tovrstno produkcijo Hvala navaja, da je neodtujljivi, nezamenljivi del grafitarske aktivistične izkušnje telesno izpostavljanje, poseganje v prostor, prisvajanje javnega, skratka, svojevrstno zasedništvo, ki v feministični perspektivi dobi dodatno noto: ženska s sprejem v roki si ne prisvaja samo ulic, temveč si prisvaja lastno telo, lastno vednost, lastno zgodovino, ki bo še dolgo uporniška (Hvala 2008: 166).

¹⁰ Zanimiv je tudi grafit **ZA đamijo**, kjer je pisec uporabil enako ikonografijo za obravnavanje tematike v zvezi z izgradnjo islamskega verskega središča v Ljubljani. Besedo 'đamijo' so prečrtali prej omenjeni Avtonomni nacionalisti, namesto nje napisali 'Slovenijo' in napisano pospremili z 'obveznim' nacističnim keltskim križem.

Grafiti s feministično tematiko kot produkta prizadevanj za enakopravnost žensk.
Zaloška in Bavarski dvor, april 2012 (foto: Tjaša Zidarič)

Pisci političnih grafitov o grafitarskih akcijah in ideologijah

V nadaljevanju bom predstavila pričevanja treh pripadnikov aktivističnih oziroma subpolitičnih skupin, ki kot dopolnilo svoje siceršnje dejavnosti v skupinah pišejo tudi grafito, in sicer v odnosu do navedb, kot jih v zvezi s tematskimi sklopi,¹¹ ki so me v raziskavi zanimali, navajajo različni avtorji. Poglejmo si, kaj so povedali Petra, ki deluje v aktivistični skupini 'Vstaja Lezbosov' in jo na njeno željo navajam zgolj z lastnim imenom, ter pripadnik in pripadnica anarhističnega gibanja, ki sta želela ostati neimenovana in ju zaradi lažje berljivosti teksta navajam z imenoma Jure in Maja.

Jure grafito piše kot dopolnitev svoje širše politične aktivnosti. Kot član anarhističnega in avtonomističnega gibanja piše politične grafito, o katerih tematiki pravi: *“To so lahko zelo aktualne teme v družbi, politiki, javnosti, lahko pa so tudi bolj splošne. Eno izmed izhodišč našega gibanja je, da je treba stvari na političnem, ekonomskem in družbenem nivoju temeljno spremeniti in v tem smislu so grafiti način, kako izražamo svoje nestrinjanje z obstoječo ureditvijo in seveda tudi prek tega izražamo željo po alternativah oziroma tudi artikuliramo alternativo.”* Grafit kot medij izražanja se mu zdi primeren tudi zato, ker ima drugačen učinek kot marsikateri drugi način izražanja. *“S tem ne rečem, da je grafit edina oblika izražanja, daleč od tega, ampak lahko dopolnjuje in na nekem drugem nivoju kaže neko politično aktivnost. Grafit je zanimiv ravno zaradi tega, ker je subverziven, tudi ilegalen in tako naprej in ima enostavno drugačen učinek; je lahko recimo zelo odmeven, če je napisan na pravi način.”* Pri njegovih grafitih gre v večini primerov za kritiko oblasti in obstoječe ureditve sveta: *“Z grafiti smo želeli demonizirati obstoječe institucije oblasti. Eden izmed nivojev je tudi poziv k upor, ki spodbuja samo organizacijo, predvsem, da se organiziramo izven obstoječih struktur, izven obstoječih institucij. To podrazumeva tudi avtonomijo tega delovanja pa tudi*

¹¹ V intervjujih sem sogovornikom zastavila ok. 30 vprašanj, ki jih lahko v grobem razdelim v naslednje širše tematske sklope: ideologija posamezne skupine in vsebina grafitov; politični grafiti kot medij komunikacije; politični grafiti kot intervencija v javnem prostoru; politični grafiti kot izraz marginalnih družbenih skupin ter ljubljanska scena političnih grafitov, prisotnost sovražnega govora in ideoloških nasprotij med skupinami.

promocijo alternativnih praks. To so predvsem recimo ideje kot 'horizontalno skozi nasprotje hierarhiji', 'desna demokracija kot nasprotje predstavniki demokraciji', solidarnost in take stvari. Alternative so potem neke konkretne vsebine, recimo antifasizem, antikapitalizem absolutno, antimilitarizem, recimo veliko grafitov je bilo vsebinsko povezanih z vojnami, pa študentski boj, delavski boj, take stvari.”

Tudi Petra je grafite pisala kot dopolnitev svoje siceršnje aktivnosti v aktivistični skupini: “Imenovala se je *Vstaja Lezbosov*, ker so večinoma ženske, lezbijke bile članice.” Ustanovitev skupine je sprožila konkretna družbena situacija: “Skupina se je ustanovila pred par leti, zaradi tega, ker sva bili jaz in moja punca vrženi ven iz Orto bara, ker sva se poljubljali; tam se je začela ta zgodba. In potem sva obvestili punce iz društva ŠKUC-LL¹² in Suzano Tratnik in to se je kar sprožilo, ljudje so se potegnili, da se temu nekako upre. Pač tudi neka družbena, politična situacija. Ki je vzpodbudila to, da smo mi pač hoteli – ker se je to na javnem prostoru zgodilo – v javni prostor to vnesti. In smo začeli s transparenti in grafiti.” Skupina se je povezala tudi z anarhisti: “Ker pri teh demonstracijah, kakršnih koli, se te marginalne skupine potem med samo povežejo, zato, da je neka masa in lažje je tudi, ker smo vsi podobno – neka diskriminacija. Za Orto bar so bile demonstracije potem en teden po tem dogodku, je bilo res veliko ljudi.” Vzrok za pisanje grafitov torej predstavlja povsem konkreten primer diskriminacije istospolno usmerjenih: “Zelo veliko je takih primerov, kot so fizični ali pa psihični napadi ali pa to, da ti nekdo v javnem prostoru omeji prostor. Meni se je to dvakrat zgodilo.” Grafite torej prav tako piše v smislu dopolnjevanja širše aktivistične akcije: “In potem smo mi tudi preko tega medija šli v drug medij – to je bil video, da smo kar na ulicah ljudi spraševali o tej situaciji in o stanju LGBT. Pač odnosa ljudi do ljudi.” Iz posnetega materiala ter (grafitarskih) akcij so nato zmontirali tudi filma *Homorisk* in *Prvovrstni Drugi*. “Ta naslov je pa nastal, ko smo spraševali ljudi o LGBT in smo slučajno srečali še Peterleta in on je bil pa čisto zmeden in je rekel: 'Ja, saj tudi drugovrstne skupnosti... 'Prvovrstni. Drugi, ne.'” Z drugovrstnimi skupnostmi je torej mislil nanje, na istospolno usmerjene: “Pač ja, ljudje, ki nimajo istih pravic.” V zvezi z dogodkom navaja še: “Se je kar ena dobra stvar iz vsega tega rodila. Dosti ljudi recimo ne prijavi, potlačí vase in potem je nesrečen ali pa se skriva potem toliko let pa tako naprej. Se mi je pa še v Gromkiju zgodilo, da so me napadli. Samo tam za Orto bar je bil spoznan kriv zaradi spolne diskriminacije, tukaj pa so dobili samo kazen za motenje javnega miru, ker so rekli, da je bil to navaden pijanski pretep. Problem je tudi s policijo. Ker ta stigma je vkopana noter v cel sistem, to je problem. In se iz roda v rod prenaša in jo je treba razbijati na vse žive načine. Tudi ko sva šle na sodišče, tista tožilka, ki je tožila, sploh ni bila izobrazena. Mene je spraševala, če se mi gibljemo tudi v lokalih, kjer ni homoseksualcev. Mislim, kakšno je to vprašanje?! Saj obstaja samo en klub pa en lokal. Ni sploh vedela, kaj spraševati me.” In kakšne grafite so pisali? To so bili grafiti, kot so: »*Vstaja Lezbosov* smo vedno zraven, potem je bil *Lezbijka – to je prezrta pesem*, to je taka napol pesnitev, potem *Pink partizanke*. Imeli smo tudi transparente: *Ljubljana – homofobično mesto* pa *Poljubljanje je človekova pravica* pa *Izgon lezbijk je prepovedan* pa pri

¹² Sekcija društva ŠKUC, ki deluje na področju človekovih pravic istospolno usmerjenih.

Orto baru smo dali tam na železniški podhod *Vstop v lezbično mesto*.” Leta 2007 je skupina v Mariboru izvedla tudi zanimivo akcijo preimenovanja ulic: “Hišne številke smo spremenili, smo jih prav naredili; 'Lezbična ulica', 'Trg lezbičnih brigad' pa take, 'Pot k lezbijki', 'Pot na lezbični vrh'. Pač direktno sem šla gledati, kakšne so ulice, pa sem samo preimenovala. Koncept si je izmislila Nataša Velikonja in mi smo pa pač to izvedli – Vstaja, te punce.”

Tudi Maja grafito piše predvsem v okviru svojega delovanja v anarhistični skupini: “Po političnem prepričanju sem anarhistka in delujem v anarhistični skupini, neka subpolitika, neka – če smo čisto odkriti – marginalna skupina, tako da mi izvajamo različne dejavnosti in grafiti so samo nek element teh širših dejavnosti.” Tovrstnih skupin je v Sloveniji več: “Anarhizem je zelo široka politična ideja in je veliko nekih struj in raznih interpretacij. Največja organizirana skupina pri nas je Federacija za anarhistično organiziranje. So anarhisti, ki se združujejo, ker verjamejo v organiziran način boja, organiziran način delovanja, so tudi drugi anarhisti, posamezniki, ki se ne udeležujejo v skupinah, potem imaš pa še razne antifašistične skupine, tudi razne subkulturne skupine, ki so jim anarhistični grafiti tudi blizu, tako da so pisci teh grafitov zelo raznoliki, iz zelo različnih backgroundov.” Maja meni, da so politični grafiti za skupine, ki so politično aktivne, zelo dober medij: “Predvsem zato, ker je to nekaj, kar je ljudem blizu. Vsak dan hodiš po poteh in neka nova stvar te – upam da – pritegne in potem tudi nekako reagiraš. Pač zelo je dober medij za izražanje stališč, mogoče za kontriranje kakšnih stališč in ja – zelo je dostopen. Se mi zdi, da je tudi nek način opolnomočenja, da se kot posameznik opolnomočiš.” Piše predvsem anarhistične grafito z anarhistično vsebino: “Se pravi svobodobljubno. Antifašizem, antinacizem in izražanje nekih vrednot, načel, principov anarhizma v te vsebini, hkrati pa tudi način kako kot skupina pristopimo k temu, kako se organiziramo, kako gremo pisati, sledi nekim anarhističnim principom.” Tematika grafitov je raznolika: “Prej si omenjala krizo, seveda, to je neka taka stvar, varčevalni ukrepi, ali pa ko se zgodi kakšen napad ali pa se pripravljajo kakšne demonstracije ...” Maja potrjuje tudi dejstvo, da je vzporedno branje grafitov z aktualnim političnim dogajanjem lahko zelo povedno: “Jaz ne bi rada razmišljala, da smo mi neka skupina parih, ki pač nekaj namudrimo in potem pač to izrazimo, ampak gre tudi za to, kaj se v družbi zdaj dogaja, kakšne so kaj debate, kakšno je mogoče kakšno nezadovoljstvo, v bistvu to delovanje od spodaj, od tukaj pridejo ideje.”

Grafito, ki posredujeta anarhistične vsebine. Trubarjeva, marec 2012 in Cankarjeva, april 2012
(foto: Tjaša Zidarič)

Pri političnih grafitih je komunikacijska komponenta pomembna, saj gre v prvi vrsti predvsem za posredovanje določene sporočilnosti. Kovač poudarja komunikacijsko komponento grafitov, saj ugotavlja, da grafiti pomembno vlogo odigrajo takrat, ko oblastne strukture zaprejo večino možnosti za izražanje alternativnih misli. Meni, da pri tem grafiti delujejo kot slaba vest sistema, ki svojim objektom nadzora sporoča, da ni vse tako, kot se kaže. Tako grafiti nastopijo kot sredstvo nadzora javnih površin in njihovega spreminjanja v komunikacijski medij skozi vhode ilegale (Kovač 2008: 283). V skladu s tem je tudi Jure potrdil, da gre pravzaprav za način komuniciranja: *“Mi z našimi grafiti predvsem naslavljamo večino ljudi. V nekem teoretskem smislu mogoče najbolj delavce in študente, ker mislim, da so oni najbolj v situaciji, ki zahteva neko spremembo in neko angažiranje. Je pa tudi komunikacija z oblastjo. Veliko grafitov je povezanih točno s stvarmi, ki jih država, državni organi ali pa kapitalisti delajo. Tako da je na eni strani poziv ali pa sporočanje mnenja, predlogov predvsem širši javnosti, na drugi strani je pa to tudi čisto direkten protest oziroma konfrontacija z oblastjo.”* Tudi Petra navaja, da so grafiti skupini predstavljali predvsem sredstvo za posredovanje sporočila: *“Mi sami sebe nismo imenovali grafiterji. Ampak to je bilo naše sredstvo, da damo v javni prostor med ljudi nek statement.”* Skupina je prek akcij ljudi želela predvsem čim bolj ozavestiti o tematiki, ki se nanaša na istospolno usmerjene: *“Recimo zdaj se je čisto sprožil govor o te tematiki. Ker pred par leti je bilo pa to še zelo nevidno. Zdaj mogoče manj, ampak ni zaradi tega nič bolj roznata situacija. Ampak se je nek diskurz postavil. S temi stvarmi tudi sprožiš nek diskurz. Ker ravno zaradi tega, ker so te skupine ponavadi umaknjene na obrobje, je potem zelo malo govora o tem.”* Komunikacijska komponenta grafitov je torej tudi pri njihovih grafitih bistvenega pomena: *“Da vzameš nek vzorec in ga potem daš naprej. V bistvu je zrcalo zrcalu. Da potem ljudje to gledajo in vidijo in se začnejo spraševati o tem. Mogoče bi nekdo odreagiral isto, potem pa vidiš, kako je drug odreagiral, pa si misliš, da to pa res ni kul. To pa ni, ne.”* Kljub temu, da je pri političnih grafitih poudarek predvsem na posredovanju določenega sporočila, Jure navaja, da sta pomembni tudi estetika in tehnika: *“Zanimiv način so na primer šablone, ki imajo lahko tudi bolj izrazito estetsko vrednost.”* Tudi v Petrini skupini so uporabljali predvsem šablone: *“Smo kar čim bolj enostavno po šablonah. Bolj je bilo pomembno kaj piše, pa to, da čim hitreje pa na čim več mestih. Saj greš tudi na neko estetiko, samo ni to cilj.”* Estetska komponenta je torej pri tej vrsti grafitov drugotnega pomena, kar potrjuje tudi Maja: *“Predvsem gre za napis. Da je stvar čim bolj preprosta, da se da čim bolj preprosto napisati in da tudi ljudje čim bolj jasno in preprosto preberejo. Ni nekega vizualnega presežka, bolj gre za sporočilo.”*

Za grafito je značilna ilegalna pojavnost v javnem prostoru. Lehrerjeva ugotavlja, da je napačno trditi, da res obstaja javni prostor, ki pripada javnosti, katere del je vsakdo, saj z njim upravljajo hegemonistične sile, kar vodi k izključitvi nekaterih iz javnega prostora pa tudi njihovo marginalizacijo znotraj družbe (Lehrer 2007: 215). Grafiti vstopajo v komunikacijske procese z javnim prostorom, oživljajo pojem jasne teritorialnosti in obenem zahtevajo prostor v imenu javnosti (Mikola 2008: 195). Poleg tega predstavljajo tudi kritiko državnega nadzora

nad zunanjo podobo javnih prostorov 'nacionalne kulture', saj se zoperstavljajo državno-korporacijski urejenosti, odtujenosti in regulaciji javnih prostorov, ki za 'nenadzorovano' kreativnost nima posluha (Bulc in Abram 2008: 17–18). Zanimiv je tudi odnos med grafitiranjem in oglaševanjem, pri čemer gre v obeh primerih za obliko intervencije v javni prostor brez soglasja javnosti glede lokacije in vsebine. V sedanosti, ko so mediji postali ena izmed bistvenih sestavin javnega prostora (Lootsma 2007: 234), je eden izmed razlogov nepriljubljenosti grafitov ravno nasprotovanje urejenim, plačanim javnim oglasom in plakatom, ki s svojo vsebino iščejo nove kupce in družbi vsiljujejo drugačna, pogosto nepravna merila (Zrinski 2004: 70–71). Tudi Milkovič-Biloslav navaja, da je ulico zanimivo pogledati tudi kot polje boja med ekonomskimi in recimo temu 'državljskimi interesi'. Razlika je predvsem v tem, da hoče tisti, ki reklamo plača, z njo nedvomno povečati svoj dobiček, anonimni ulični ustvarjalec pa zidove okupira brez finančnih kalkulacij, iz čiste potrebe po posredovanju svojega sporočila (Milkovič-Biloslav 2008: 249). Gre torej pri političnih grafitih tudi za kritiko državnega nadzora nad javnim prostorom in pa kritiko plačanega oglaševanja? Jure je v zvezi s tem povedal, da gre absolutno tudi za ta vidik in da je to tudi povezano z idejami, ki jih v gibanju razvijajo. *“Ko sem rekel, da je grafit odgovor na neko kompleksno družbeno situacijo, je to recimo sigurno en nivo tega. Grafit kot način izražanja je tudi rešitev v situaciji, kjer je oglaševanje povezano z ekonomskim patosom oziroma v skladu s kapitalistično logiko, tako da imamo recimo določene ljudi oziroma strukture, podjetja, ki lahko svoje sporočilo dajo na način, da ga plačajo, velika večina pa nima te možnosti in grafit je tudi odgovor na družbeno situacijo, povezano s kapitalistično logiko in potrošništvom, kot reakcija na to, pa seveda tudi s privatizacijo javnega prostora in nadzorom.”* Tudi Petra se s trditvijo strinja, pri čemer izpostavlja tudi pomemben drugačen vidik: *“Ja, vsekakor. To je bilo bistvo. Ravno zaradi tega nadzora se potem veliko ljudi pusti zmanipulirati temu nadzoru. Recimo ta bar je javni prostor. Mi smo hoteli to razbiti.”* V njenem primeru torej ne gre le za kritiko nadzora v smislu same (ilegalne) grafitarske dejavnosti v javnem prostoru in spreminjanja njegove podobe, temveč predvsem v smislu kritike nadzora, kot se kaže v obliki diskriminacije istospolno usmerjenih v taistem javnem prostoru. Povezavo potrjuje tudi Maja: *“Ne vem, če smo se sicer kdaj eksplicitno o tem pogovarjali, ampak je to tudi del našega političnega nazora, neka ta komercializacija javnih prostorov, nabasanost s temi oglasnimi sporočili in v bistvu iskanje nekih sivin con mogoče, nekih prostorov, kjer lahko nekaj napišeš. Mogoče bolj v latentnem smislu, ampak jaz bi se s to trditvijo absolutno strinjala.”*

Grafiti so skozi vso zgodovino veljali za deviantno obliko izražanja. Kot navaja Milkovič-Biloslav, so bili v najrazličnejših oblikah družbene ureditve grafiti predvsem izrazno sredstvo nepriviligiranih množic in marginalnih družbenih skupin, ki so lahko svoje mnenje o družbenih problemih ali celo odprt poziv k revoltu izrazile skozi ta anonimni javni medij (Milkovič-Biloslav 2008: 241). Tudi Baltić meni, da so zaradi inkluzivnosti in lahke dostopnosti grafiti pogosto področje, na katerem se širi glas različnih marginaliziranih družbenih skupin; predvsem tistih, ki imajo otežen dostop do *mainstream* medijev (Baltić 2008: 308). Bulc pa

navaja, da je treba v zvezi z grafiti na vsakem koraku opozarjati na to, da je pravica do svobode govora dejansko tudi pravica do ustvarjanja svojega polja svobode govora znotraj javne sfere: “Če smo nekateri v položaju, kjer se ne moremo izraziti drugače kot z nekimi alternativami, drugačnimi sredstvi, je grafitarstvo tisto, kar nam to omogoča.” (Bulc 2008: 99) Tudi Velikonjeva meni, da glede na izrecno usmeritev institucionalne politike pa tudi množičnih medijev k podpori zasebnih kapitalskih interesov postane jasno, da druge možnosti od uličnih zidov skorajda ni (Velikonja 2004: 117). Prav tako Velikonja sprej označi za 'orožje' tistih, ki nimajo dostopa do drugih medijev izražanja, ker so v komunikacijskem in političnem deficitu (Velikonja 2008: 32). Zato so grafiti priljubljeno sredstvo subkultur, subpolitik, marginaliziranih skupin in drugih družbenokritičnih posameznic in posameznikov, ki svojih idej ne želijo oziroma ne smejo širiti v dovoljenih, legitimnih medijih, se pravi v tistih, ki so se podredili tržnemu kapitalizmu in cenzuri dominantnih ideologij (Kropej 2008: 255). Jure v zvezi s tem navaja, da ima zanimive izkušnje s tem, kdo vse piše grafite: “*Jaz poznam predvsem ljudi iz aktivističnega gibanja, ki je anarhistično, avtonomistično, proti kapitalizmu, antifasistično in tako naprej. To je zelo široko gibanje in grafite res piše veliko ljudi, tako da se večinoma tudi med sabo ne poznajo. Drugače pa politične skupine najbrž, pa take in drugačne skupine, povezane mogoče s subkulturno identiteto tudi ali pa mogoče s socialnim statusom.*” Medtem ko Maja meni, “*da jih pišejo ljudje, ki se čutijo politično iritirane. So pač ljudje, ki jih pač nekaj premakne, ki hočejo nekaj izraziti in mogoče tudi s tem nekaj spremeniti*”. Prav tako meni, da “*so to zelo različni ljudje, tudi taki, ki jih zelo ne bi pričakovali*”. Gre torej pri grafutih tudi za odziv družbenih skupin, ki svojih stališč ne morejo izraziti prek medijev, ki so sicer legitimni? Petra se s trditvijo strinja in navaja, da se je po njenem mnenju “*ravno zato to razvilo,*” medtem ko Maja dodaja, “*da so grafiti čisto legitimen medij za nas. Jaz ne bi rekla neki legitimni mediji, ampak neki mediji, ki imajo večjo dostopnost, ki imajo več podpore*”.

Presojanje grafitov s stališča vandalizma je v javnosti še vedno močno prisotno. V medijih je grafitiranje pogosto označeno kot disruptivno dejanje, ki z drugimi deviantnimi dogodki ogroža ustaljene norme in kliče po družbeni intervenciji. Reprezentacija grafitiranja kot kriminalnega dejanja poteka tudi z njegovim postavljanjem ob bok raznim drugim oblikam vandalizma in deviantnosti (Bobnič in Abram 2008: 219–221). Pri tem gre za stereotipiziranje, ki pisce grafitov zreducira na nekaj bistvenih karakteristik za konstruiranje “drugosti” (Hall 1997: 259, Hebdige 1998: 132). Opazimo lahko tudi posploševanje in odsotnost kontekstualizacije, kar pomeni, da se fenomen skozi reprezentacijo homogenizira in stereotipizira (Bobnič in Abram 2008: 235). Predstavlja torej vandalizem prevladujočo podobo, ki jo ima javnost o grafutih? Jure meni, da ta ni nujno negativna: “*Mislím, da bolj kot so ljudje odprti, bolj kot so svobodoljubni, bolj razumejo grafitiranje kot izražanje mnenja, in mislim, da je odvisno tudi od vsebine in oblike grafita. Načeloma mislim, da primerno odmerjena tema in določen smisel za humor pri grafitiranju lahko prineseta precej pozitivnih reakcij. Tako da ni razloga, zakaj bi to dejavnost a priori zavračali.*” Pri tem se mu pridružuje tudi

Maja: “Se mi zdi, da imajo ljudje v Ljubljani neko pozitivno držo do grafitov, da je ta debata: grafiti, vandalizem ali umetnost – oziroma mogoče bi si jaz to vsaj želela – da je že pase. Mislim, da veliko ljudi grafito dojema kot nek naraven del urbanega okolja. Pač tukaj so, kakšni so ti všeč, kakšni ti niso všeč. Politični grafiti so pa mogoče še malo bolj specifična tema, v smislu, da se dotikajo nekih bolj osnovnih stvari kakor pa nek bolj vizualen grafit, ki ga mogoče niti ne znaš prebrati. Se mi zdi, da imajo politični grafiti vseeno več naboja, da si jih ljudje zapomnijo, da ljudje na njih reagirajo, da si ustvarijo mnenje. Ampak to je pač samo moja domneva.”

Kot so pokazale že analize zbranih grafitov, je tudi na ljubljanskih ulicah mogoče opaziti številne primere grafitov s sovražnimi vsebinami. Po mnenju Kropcejeve politični grafiti kot alternativni medij po eni strani opozarjajo na probleme, stiske, napake itd., po drugi pa lahko širijo tudi ksenofobijo in rasizem (Kropcej 2008: 255). Obenem politično-ideološki grafiti ne pomenijo le možnosti populariziranja in promoviranja nekih ideologij, temveč so postali sredstvo vsakdanjega obračunavanja med posameznimi subkulturami oz. subpolitikami. Kot navaja Kropcejeva, so stene postale poligoni bitk med pripadniki nasprotnih si subkultur in ideologij, sprej pa njihovo “orožje” (Kropcej 2008: 255–256). Tudi Velikonja ugotavlja, da lahko sovražni govor najdemo v različnih vrstah zidnih intervencij, saj politične grafito ponavadi rišejo pripadniki radikalnih političnih skupin, za katere je to le en del širše politične akcije. Klasičen primer so lahko v zgodovini dvajsetega stoletja napisi 'Ven z Judi!', ki so jih nemški nacisti risali po judovskih trgovinah, potem pa začeli to napoved tudi uresničevati (Velikonja 2008: 28). O podobnih vsebinah z ljubljanskih ulic pričajo tudi sogovorniki: “Ti politični grafiti so velikokrat sovražni, nimajo neke pomembne politične drže, zelo me moti, da se je v zadnjih letih pojavilo zelo veliko grafitov, ki izhajajo iz nacionalističnih struj, subkultur. Čeprav sem za svobodo izražanja, se mi zdi, da so ideje, ki temeljijo na sovraštvu in izključevanju, zgolj negativne, in zaradi tega me taki grafiti tudi zelo iritirajo. Predvsem tudi zato, ker niso izvirni in nimajo afirmativne vloge, ampak nekomu nasprotujejo, ponavadi pač tistim, ki so še v večjem sranju kot oni. Zdi se mi, da ima Ljubljana premalo dobrih političnih grafitov ali pa skupin, ki bi take grafito pisale, vse preveč pa je sovražnega govora.” Tudi Petra poroča o primerih sovražnega govora: “Ja, vidiš ja. Ker na teh prostorih za grafitanje je kot en tak battle, ne. In vidiš te, ki so zelo nestrpni – ksenofobni, homofobni, kakorkoli. Potem pa tudi vidiš, da gre ali mi ali pa kdo drug potem čez. Lani sem bila na Splitski paradi, ki je bila zelo brutalna. In tam so bili po celem mestu grafiti 'Stop gay parada' – so prevladovale te negativne vsebine. Beograd je bil tudi polom pred leti. Pač tam sem videla te grafito in ja – kar grozno. Ker hodiš ti ... Še preden se je začela, si jih videl ful.” Tudi Maja navaja različne primere sovražnih vsebin: “To so homofobni grafiti, so zelo popularni, potem te navijaški grafiti, ki uporabljajo ikonografijo radikalne desnice, te so zelo problematični, pa te razni rasistični, nacionalistični grafiti. Mislim, da to izraža neki sovražni govor, izraža tudi neko toleranco do sovražnega govora, ker kakšni te grafiti dosti časa pač kar tam so, nobeden ne reagira na njih. S kakšnimi akcijami smo tudi skušali kontrirati temu, nekako ublažiti njihov efekt.”

Grafiti predstavljata primera sovražnega govora in tudi ideoloških nasprotij med skupinami, ki jih lahko razberemo z ljubljanskih ulic. Žabjak in Streliška, april 2012 (foto: Tjaša Zidaric)

Zaključim lahko, da zgornja pričevanja tako rekoč idealno odsevajo mnoge vidike v zvezi s političnimi grafiti. Intervjuvani pisci se pisanju grafitov posvečajo s premišljenim in teoretsko podprtim konceptom, ki temelji predvsem na njihovi siceršnji politični oz. aktivistični aktivnosti ter na pripadnosti različnim skupinam. Kar se tiče same tematike, gre v primeru pripadnika in pripadnice anarhističnega gibanja predvsem za kritiko oblasti, obstoječe politične, ekonomske in družbene ureditve sveta ter artikuliranje alternativ v skladu z vrednotami, načeli, principi anarhizma, v primeru pripadnice aktivistične skupine 'Vstaja Lezbosov' pa predvsem za boj proti diskriminaciji istospolno usmerjenih. Povod za pisanje torej lahko predstavlja družbeno stanje nasploh ali pa tudi povsem konkreten primer osebne diskriminacije. Teoretična podlaga kot smoter njihove akcije, bolj aktivistične kot pa grafitarske, je v vseh primerih opredeljena natančno, enako velja tudi za vsebine, ki jih grafiti posredujejo z namenom jasnih vnaprej zastavljenih ciljev.

Zaključek

Zbrani grafiti zelo dobro odsevajo aktualna družbena dogajanja v Ljubljani (Sloveniji), saj so mestni zidovi polni komentarjev na raznovrstno družbeno-politično tematiko. Politične tematike, ki v Ljubljani trenutno prevladujejo, so: komentarji na finančno gospodarsko krizo in varčevalne ukrepe; kritika kapitalizma; kritika oblasti, vlade oziroma posameznikov iz sveta politike; nacionalizem in na drugi strani antifašizem, antinacizem ter anarhizem; tematika v zvezi z reformami visokega šolstva in pa gejevska, lezbična in feministična tematika.

Pri zbranih političnih grafitih prevladujejo preprosti napisi z jasno sporočilnostjo. V nekaterih primerih je prisotna tudi estetska komponenta ali pa zanimiva simbolika. Posamezni grafiti so tako tematsko kot tudi slogovno in oblikovno zelo pestri. Pogoste so besedne igre (npr. Delete elite ali Volijo samo voli), rime (npr. Varčevalni ukrepi – prazni žepi ali Nič imam in tok vam dam), humor (npr. Se ti je zjanšal), prirejanje rekov ali pregovorov (npr. Ne meči si volitev v oči) in različnih fraz (npr. Ne volim, torej sem). Sporočilnost je lahko izražena tudi v simbolnem smislu (npr. razmišljujoča opica s pripisom). Izbira jezikovnih sredstev je zelo svobodna; pogoste so kletvice in raba slengovskih besed. Po svoji neizvirnosti

izstopa skupina nacionalističnih grafitov s slogani, ki so vsebinsko skopi in tudi oblikovno povsem neizvirni, saj gre ponavadi zgolj za napisano ime skupine (npr. Tukaj je Slovenija) ali pa neizvirno sporočilo (npr. Stop imigraciji) pospremljeno s simbolom in/ali začetnicami skupine. V splošnejšem vsebinskem smislu pri zbranih grafitih prevladujeta kritika in poziv. Poziv je lahko v smislu poziva k določeni akciji, delovanju (npr. Vsi na ulice! ali Izberi svobodo, ne stranke!) ali pa v smislu obveščanja javnosti o aktualnih dogodkih neposredno prek zidov v mestu. Pri tem gre največkrat za poziv k participaciji na različnih demonstracijah s pripisanim datumom, lokacijo in/ali uro dogodka. Pri zbranih grafitih lahko opazujemo tudi politična in ideološka nasprotja med različnimi skupinami, saj so mnogi prečrtani, popravljani ali delno izbrisani, pri čemer pobuda za to največkrat izhaja iz civilne iniciative. Na ljubljanskih ulicah so prisotni tudi primeri sovražnega govora, pri čemer prevladuje nacionalizem kot promoviranje nestrpnosti do drugih etničnih skupin. Pri več grafitih lahko opazujemo tudi homofobno tematiko, največkrat v obliki črtanja ali sovražnega odgovora.

Politični grafiti v Ljubljani največkrat nastajajo kot stranski produkt aktivnosti različnih subpolitičnih in aktivističnih skupin, ki svojo siceršnjo dejavnost dopolnjujejo tudi s pisanjem grafitov. V večini primerov gre za skupine z radikalnimi političnimi cilji, katerih prisotnost lahko z mestnih ulic razberemo predvsem prek pripisanih simbolov ali začetnic. Na primeru pogovorov s tremi pisci lahko opazujemo, da si nekatere skupine prek medija grafitov prizadevajo za družbene spremembe, ki jih lahko razumem v povsem pozitivnem smislu – kot je na primer boj za pravičnejšo družbeno ureditev ali pa nasprotovanje različnim oblikam družbene diskriminacije. Na drugi strani pa tudi sogovorniki potrjujejo, da je sovražni govor v različnih vrstah zidnih intervencij v Ljubljani prisoten. Omenjajo predvsem nacionalistične, homofobne, rasistične in tudi navijaške grafite, pri čemer vsi nasprotujejo tovrstnim vsebinam, vsaj v enem primeru pa so s svojimi akcijami skušali tudi kontrirati takšnim grafitom in tako ublažiti njihov učinek. Tako se tudi na primeru pogovorov s sogovorniki pokaže, da so ideološka nasprotja med skupinami močno prisotna.

Vsi sogovorniki so enotnega mnenja, da je pri političnih grafitih komunikacijska komponenta bistvenega pomena, saj gre v prvi vrsti za enega izmed načinov komuniciranja. Prav tako so enotnega mnenja, da gre pri njihovih grafitih tudi za reakcijo na kompleksne družbene situacije, kot sta nadzor in privatizacija javnega prostora ter nasprotovanje plačanemu oglaševanju. Pri tem izstopa zanimiv vidik, ko pri grafitih ne gre zgolj za kritiko nadzora v smislu same ilegalne grafitarske dejavnosti v javnem prostoru in spreminjanja njegove podobe, temveč predvsem v smislu kritike nadzora, kot se kaže v obliki diskriminacije istospolno usmerjenih v taistem javnem prostoru. Manj izrazito je nasprotovanje plačanemu oglaševanju, vendar tudi prisotno vsaj v enem primeru. Sogovorniki potrjujejo tudi dejstvo, da grafiti predstavljajo način komunikacije različnih subkultur, subpolitik, aktivističnih gibanj in ostalih družbenokritičnih posameznikov oz. posameznic, ki svojih idej ne morejo oziroma ne želijo širiti prek medijev, ki so v večini podrejeni tržnemu kapitalizmu in cenzuri dominantnih ideologij.

Na podlagi intervjujev lahko sklepam, da so cilji pri tej vrsti grafitiranja zelo

jasno artikulirani. V ospredju grafitarskih akcij je predvsem družbeno angažiran naboj, medtem ko je estetska vrednost grafita sekundarnega pomena ali pa izostane v celoti. Tako politični grafit pogosto predstavlja del širše politične akcije, katere cilj je predvsem družbena sprememba. Ali kot je povedala Petra: “Greš za to idejo, a veš, za to gibanje. Da se nekaj le končno zgodi.”

LITERATURA IN VIRI

ABRAM, Sandi ... [et. al.]

2008 Transkripcija čajanke za sodobno umetnost o street artu v Galeriji Alkatraz, AKC Metelkova mesto. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36, št. 231/232, str. 93–113.

AVTONOMNA

2012 Študentski boj je naš boj: izjava Avtonomne tribune za zasedbo Filozofske fakultete. <<http://avtonomnatribuna.blogspot.com/>> [29. 4. 2012]

AVTONOMNI

2012 Avtonomni nacionalisti Slovenije. <<http://anslovenije.blogspot.com/>> [20. 4. 2012]

BALTIČ, Admir

2008 Ljubljanski grafiti v maternih jezikih južnih republik nekdanje Jugoslavije. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36, št. 231/232, str. 307–321.

BLANCO

2012 Živa demokracija: (razprava in skupščina #150 na FDV). <<http://www.njnetwork.org/Ziva-demokracija-razprava-in->> [26. 4. 2012]

BOBNIČ, Robert; ABRAM, Sandi

2008 Barbarsko koloniziranje in civilizirano dekoriranje urbane krajine: medijska reprezentacija grafitiranja in street arta. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36, št. 231/232, str. 212–240.

BULC, Gregor; ABRAM, Sandi

2008 Okvir. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36, št. 231/232, str. 11–19.

HALL, Stuart (ur.)

1997 The spectacle of the 'other'. V: *Representation: cultural representations and signifying practices*. Hall Stuart, ur. London ... [etc.]: Sage; The Open University. Str. 223–290.

HEBDIGE, Dick

1997 Subculture: the meaning of style. V: *The subcultures reader*. Ken Gelder, Sarah Thompson, ur. London; New York: Routledge. Str. 130–142.

HVALA, Tea

2008 "Enajsta šola" aktivizma: feministični in lezbični grafiti v Ljubljani. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36, št. 231/232, str. 158–167.

KOVAČ, Rok

2008 Zavojevalci zidov: od Baščaršije do Prešerca: primerjalna analiza grafitov Sarajeva, Zagreba in Ljubljane. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36, 231/232, str. 274–284.

KROPEJ, Monika

2007 *Politični grafiti na Slovenskem*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.

2008 Grafitarske bitke: sprej kot sredstvo (sovražne) komunikacije. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36, št. 231/232, str. 255–265.

LEHRER, Ute Angelika

2007 Ali je javni prostor še prostor?: mesta, ki se globalizirajo, in privatizacija javnega. V: *O urbanizmu: kaj se dogaja s sodobnim mestom?* Ilka Čerpes, Miha Dešman, ur. Ljubljana: Krtina. Str. 211–220.

LOOTSMA, Bart

2007 Nove pokrajine. V: *O urbanizmu: kaj se dogaja s sodobnim mestom?* Ilka Čerpes, Miha Dešman, ur. Ljubljana: Krtina. Str. 221–236.

M31

2012 M31 – Evropski dan akcije proti kapitalizmu. <<http://www.a-federacija.org/> 2012/03/21/m31-evropski-dan-akcije-proti-kapitalizmu/> [26. 4. 2012]

MIKOLA, Maša

2008 Mesto pretrganih podob: prostorskost, lokaliteta in poetika urbanih intervencij. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36, št. 231/232, str. 194–205.

MILKOVIČ-BILOSLAV, Gašper

2008 Kriminalizacija grafitov v tujini in doma. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36, št. 231/232, str. 241–250.

MURŠIČ, Rajko

2006 Nova paradigma antropologije prostora: prostorjenje in človeška tvornost. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46, št. 3–4, str. 48–54.

O FEDERACIJI

2012 O federaciji. <http://www.a-federacija.org/o_federaciji/> [26. 4. 2012]

ONKRAJ

2012 Onkraj preteklosti – za nove pravice – za socialno revolucijo! <<http://www.a-federacija.org/2012/04/15/onkraj-preteklosti-za-nove-pravice-za-socialno-revolucijo/>> [26. 4. 2012]

PARISIEN

2012 Refleksijska skupščina #15o po četrtkovi demonstraciji absolutnega zavračanja. <<http://www.njetwork.org/Refleksijska-skupscina-15o-po>> [26. 4. 2012]

ŠTERK, Slavko

2008 “Ponoči je hladneje kot zunaj”: zagrebska grafitarska scena. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36, št. 231/232, str. 322–336.

TOMC, Gregor

1989 *Druga Slovenija: zgodovina mladinskih gibanj na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.

VELIKONJA, Mitja

2008 Politika z zidov: zagate z ideologijo v grafitih in street artu. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36, št. 231/232, str. 25–32.

VELIKONJA, Nataša

2004 Grafiti: poulično revolucionarno branje. V: *Grafitarji = Graffitiists*. Božidar Zrinski, Lilijana Stepančič, ur. Ljubljana: Mednarodni grafični likovni center. Str. 115–130.

VODOVNIK, Žiga

2010 *Anarhija vsakdanjega življenja: zapiski o anarhizmu in njegovih pozabljenih pritokih*. Ljubljana: Sophia.

ZIDARIČ, Tjaša

2011 Institucionalizacija in komercializacija subkulturnih grafitov. *Etnolog* 21, str. 139–161.

ZRINSKI, Božidar

2004 Pieces. V: *Grafitarji = Graffitiists*. Božidar Zrinski, Lilijana Stepančič, ur. Ljubljana: Mednarodni grafični likovni center. Str. 43–72.

BESEDA O AVTORICI

Tjaša Zidarič, dipl. slikarka, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja in kustodinja, je leta 2006 diplomirala iz slikarstva na visoki strokovni Šoli za risanje in slikanje, leta 2010 pa iz etnologije in kulturne antropologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Od leta 2011 je zaposlena v Slovenskem etnografskem muzeju. V pričujočem prispevku predstavlja svojo najnovejšo raziskavo s področja urbane antropologije.

ABOUT THE AUTHOR

Tjaša Zidarič has a degree in painting and in ethnology and cultural anthropology. She graduated in painting from the Arthouse - College for Visual Arts in 2006 and in ethnology and cultural anthropology from the Faculty of Arts, University of Ljubljana in 2010. She has been employed as a curator in the Slovene Ethnographic Museum since 2011. This article presents her latest research into urban anthropology.

POVZETEK

Avtorica v pričujočem članku obravnava posebno vrsto političnih grafitov, ki so v etnološkem oziroma kulturno antropološkem smislu analitično zanimivi predvsem kot odsev aktualnih družbenih dogajanj. V zvezi s tem je predstavila analize 120 grafitov z raznovrstno družbeno-politično vsebino. Politične tematike, ki so v Ljubljani trenutno najbolj prisotne, so: komentarji na finančno gospodarsko krizo in varčevalne ukrepe; kritika kapitalizma; kritika oblasti, vlade in posameznikov iz sveta politike; nacionalizem in na drugi strani antifašizem, antinacizem ter anarhizem; tematika v zvezi z reformami visokega šolstva in pa gejevska, lezbična in feministična tematika. Politični grafiti v Ljubljani največkrat nastajajo kot stranski produkt aktivnosti različnih subpolitičnih in aktivističnih skupin, ki svojo siceršnjo dejavnost dopolnjujejo tudi s pisanjem grafitov. Zato je avtorica zbrane grafite vsebinsko pojasnila tudi v odnosu do teh skupin in njihovih ideologij kot tudi navezave na nekatere aktualne družbene dogodke. Obenem je pojasnila tudi njihove jezikovne in oblikovne značilnosti. V zvezi s tem ugotavlja, da pri zbranih grafitih v splošnejšem smislu prevladujeta kritika in poziv. Pogoste so besedne igre, rime, humor, prirejanje rekov, pregovorov ali fraz pa tudi kletvice in raba slengovskih besed. Ugotavljala je tudi, kako so bili nekateri izmed njih prečrtani, izbrisani ali dopoljeni, pri čemer gre predvsem za ideološka nasprotja, ki so prisotna med posameznimi skupinami. Nadalje je v odnosu do tematskih sklopov, ki so jo v raziskavi zanimali, predstavila tri pričevanja pripadnikov aktivističnih oziroma subpolitičnih skupin. Pri tem gre v primeru pripadnika in pripadnice anarhističnega gibanja predvsem za kritiko oblasti, obstoječe politične, ekonomske in družbene ureditve sveta ter artikuliranje alternativ v skladu z vrednotami, načeli, principi anarhizma, v primeru pripadnice aktivistične skupine 'Vstaja Lezbosov' pa predvsem za boj proti diskriminaciji istospolno usmerjenih. Teoretične podlage kot smoter njihove akcije, bolj aktivistične kot pa grafitarske, so v vseh primerih opredeljene natančno, enako velja tudi za vsebine, ki jih njihovi grafiti posredujejo z namenom jasnih vnaprej zastavljenih ciljev.

SUMMARY

The article deals with the specific type of political graffiti, which are interesting in an ethnological or cultural anthropological sense, in particular as a reflection of current social issues. It presents an analysis of 120 graffiti of different socio-political contents. The political themes that are currently most topical in Ljubljana are: comments on the financial and economic crisis and austerity measures; criticism of capitalism, criticism of the authorities, the government and

individuals from the world of politics; nationalism and, on the other hand, anti-fascism, anti-nazism, and anarchism; themes related to the reforms in higher education, and gay, lesbian, and feminist themes. Political graffiti in Ljubljana most often originate as a side-product of the activities of various subpolitical and activist groups, which complement their general activities with writing graffiti. For this reason, the author explains the contents of the graffiti in relation to these groups and their ideologies, as well as their connections with current social issues. She also explains their linguistic and form characteristics. Here, she established that criticism and appeals in the most general sense prevail in the collected graffiti. They often involve puns, rhymes, humour, modified sayings, proverbs or phrases, as well as curses and the use of slang words. She further established that some of the graffiti were crossed out, erased, or complemented, mostly as a result of ideological antagonism between individual groups. In analysing the sets of themes on which the research focused she presents three statements by members of activist or subpolitical groups. In the case of one male and one female member of an anarchist movement their statements contain mostly criticism of the authorities, the existing political, economic and social order of the world, and the articulation of alternatives in line with the values and principles of anarchism; in the case of a member of the activist group "Vstaja Lezbosov" (Lesbian Revolution), the interviewee especially addressed the struggle against the discrimination of homosexuals. The theoretical premises as well as objectives of their actions, which are much more activist in nature than merely graffiti, are in all cases accurately defined, and the same is true of the contents mediated by the graffiti, which have clearly set goals, defined in advance.